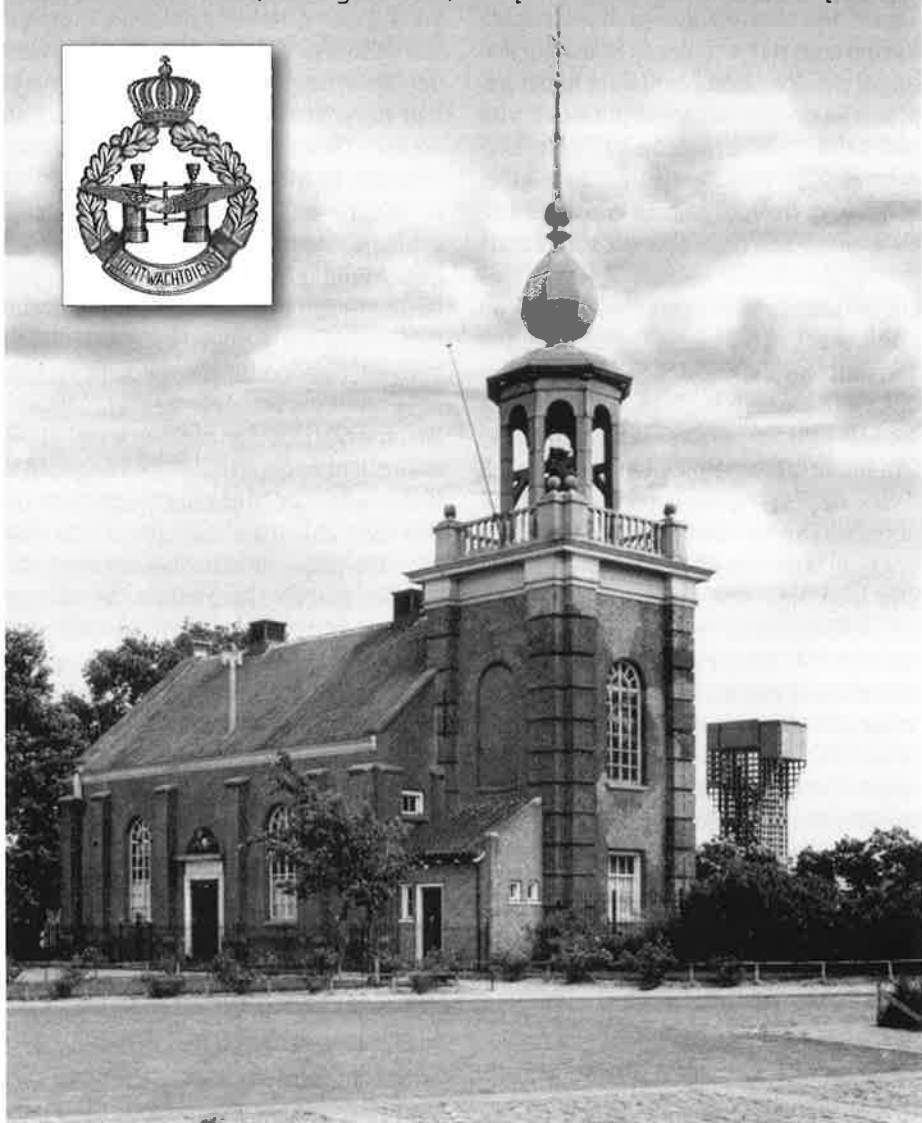

Arker Volksleven

43e jaargang • nummer 2 • mei 2016

Codenaam 'Karel 1'

De toren van het (semi-geheime) Korps Luchtwachtdienst op Urk

De lezer die net als mij in de jaren vijftig geboren is (of eerder natuurlijk), kan zich misschien herinneren dat er ruim 10 jaar lang een nogal merkwaardig bouwsel heeft bestaan in de noordoostelijke hoek van het schoolplein van de Wilhelminaschool. Kijk maar eens of u hem kunt vinden op de voorpagina van deze editie waarop een luchtfoto uit 1964 staat.

Dit bouwsel was een toren, gemaakt van open betonpanelen met een platte bovenkant. Als klein jongetje stond ik met ontzag te kijken hoe jongens uit de hoogste klas in de toren durfden te klimmen. Omdat de onderste panelen van de toren dicht waren, ging men op elkaars schouder staan en konden zich dan door een opening wurmen en verder de toren inklimmen. Hele stoere jongens klommen via de buitenkant naar boven, wat natuurlijk niet zonder gevaar was, de toren was immers ruim 14 meter hoog. Waar diende dat onelegante ding daar in de hoek tegen het kerkhof eigenlijk voor? Het blijkt een waarnemingspost van het Korps Luchtwachtdienst te zijn geweest uit de jaren vijftig, een stukje bijna vergeten Urker geschiedenis. Niet te verwarren overigens met de Luchtbeschermingsdienst die in 1936 opgericht werd en waar op Urk ook een afdeling van bestond en die in 1945 is opgeheven.

Voorgeschiedenis

In de jaren vijftig was de Koude Oorlog

in volle gang en er waren grote internationale spanningen. Serieus werd er rekening mee gehouden dat ieder moment het westen aangevallen zou kunnen worden door het Warschaupact. Nederland had geleerd van de meidagen van 1940 en zou zich niet nog een keer laten verrassen door een (lucht)aanval uit het oosten.

Er diende dus een waarschuwingssysteem te komen om vijandelijke vliegtuigen te kunnen signaleren, afgekeken van de Engelsen die daar in de Tweede Wereldoorlog goede ervaringen mee hadden. Dit systeem bestond uit een netwerk van 276 observatieposten over heel Nederland. De observatieposten zouden worden bemand door het op 1 maart 1950 opgerichte Korps Luchtwachtdienst, bestaande uit zo'n 4500 vrijwillige waarnemers die mee moesten helpen met het beschermen van het Nederlandse luchtruim. De waarnemers speurden het luchtruim af naar laagvliegende vijandelijke vliegtuigen die beneden het toenmalige radarbereik vlogen (lager dan 1500 meter), maar keken ook uit naar parachutisten en verdachte scheepsbewegingen.

Om de kosten te beperken werden voor de helft van die uitkijkposten bestaande gebouwen gebruikt, maar er werden ook speciaal voor dit doel tussen 1951 en 1958 138 losstaande torens gebouwd.

Omdat ook Urk werd uitgekozen als uitkijkpunt en er geen geschikt gebouw voorhanden was om een uitkijkpost op te zetten, werd hier in januari 1954 een Luchtwachtoren gebouwd.

Op gehoor konden vliegtuigen op een afstand van acht kilometer worden waargenomen en daarom konden de posten op een onderlinge afstand van zestien kilometer geplaatst worden. Drie of soms vier observatieposten vormden samen een kring. Op die manier kon via driehoeksmetingen de positie van een vliegtuig zo nauwkeurig mogelijk worden vastgesteld. Urk lag in sector 6 en vormde een kring met een toren in Emmeloord en een toren in Ens. De Urker toren had postnummer 6 K-1, met de codenaam 'Karel 1'.

Zinloos

De torens hadden een opvallende constructie bestaande uit betonnen panelen met vele vierkante openingen, die raatbouwelementen werden genoemd en werden gebouwd bij Schokbeton in Kampen. Dit raatprofiel vind je ook terug in de gevels van schuren bij boerderijen in de Noordoostpolder. Let er maar eens op, ook die profielen komen van Schokbeton. De torens varieerden in hoogte, de hoogste was 32,5 meter, maar voor Urk voldeed een toren van het type 12,78, die 14,30 meter hoog was. Om vanuit de lucht minder op te vallen was camouflage noodzakelijk en daarom werd de toren dicht tegen de hoge bomen naast het kerkhof neergezet. De torens van prefab-elementen konden snel gebouwd worden. Nadat de fundering klaar was, werd in twee/drie weken tijd de toren als een bouwdoos in elkaar gezet. Op elke twee meter hoogte waren

horizontale verbindingen waaraan de houten trappen waren bevestigd. De bovenste ladder naar het uitkijkplatform was van metaal.

Dit openlucht observatieplatform was 3 bij 3 meter met een 1,5 meter hoge borstwering. Aan de westzijde van dit uitkijkplatform was een overdekte schuilnis en in het midden van het uitkijkplatform stond het luchtwachtinstrument opgesteld. Dat bestond uit een rond tafelblad met een gradenverdeling en een kaart van de omgeving met de positie van de toren in het midden daarvan en de locaties van de naburige luchtwachtposten. Het instrument bestond verder uit een aanwijsnaald en richtvizier. Op het instrument werd een losse kijker vastgemaakt. De Luchtwachters speurden op het platform met een kijker en op het gehoor het luchtruim af. Zag men een vliegtuig dan werd de richting en afstand bepaald met het luchtwachtinstrument. De waarnemingen werden per telefoon doorgegeven aan het luchtwachtcentrum in Leeuwarden. Ook het vliegtuigtype moest worden doorgegeven, maar daar stapten ze in 1958 vanaf omdat de steeds sneller wordende straaljagers nauwelijks waren bij te houden. Het was toen voldoende om vast te stellen of het een vijandelijk toestel betrof en dit door te geven. Het hele netwerk kostte miljoenen gulden. De bouwkosten van de Urker toren waren 15.000 gulden. Pas eind jaren vijftig functioneerde het hele netwerk, maar het bleek moeilijk voldoende vrijwilligers

te vinden, zodat veel torens met een onderbezetting werkten.

Toen het hele netwerk klaar was bleek dat het grotendeels was ingehaald door de tijd: de eerste straalvliegtuigen waren al in dienst en de straalmotoren werden steeds beter en sneller. Bovendien was de radar technisch gezien sterk verbeterd en maakte het werk van het KLD eigenlijk overbodig. In feite was het netwerk vanaf het begin al zinloos, omdat het idee ervoor op de sterk achterhaalde oorlogvoering van het begin van de jaren 40 was gebaseerd.

De bemanning

Het viel nog niet mee om informatie te achterhalen over de Urker bemanning van de toren. Zelfs sommige kinderen van vrijwilligers kunnen zich niet her-

Op de trap naar beneden Jan Oost, Lourens Metz en Joh Gerssen.

inneren dat hun vader lid was van dit korps. De vrijwilligers kunnen we het niet meer vragen, want zover bekend is niemand ervan meer in leven. Wel weten we dat de commandant van de Urker afdeling Lourens Metz was. Een andere luchtwachter was Iede G. Koffeman, die dichtbij de toren woonde op Wijk 4-56, hij bewaarde het Nehome-luchtwastruiment, het spreekhoornapparatuur en de verrekijkers thuis.

Ook Jan Oost, Klaas Wakker, Joh. Gerssen, Jacob Loosman, Meindert Ras en Jan (van Reier) ten Napel waren luchtwachters. Er zijn er natuurlijk meer geweest want de bezetting van de Urker toren bestond uit zeker 15 man. Misschien dat

na publicatie van dit artikel meer namen bekend worden.

De nu 76-jarige oud luchtmacht adjudant Koos van den Berg uit Gouda was als jonge sergeant één van de instructeurs. Hij gaf les op Vlieland en Terschelling en in Friesland, maar ook op Urk. Hij weet nog goed hoe hij van eind 1961 tot begin 1963 iedere woensdagavond les gaf in een zaaltje van een café aan de haven. De uitbater van dit café was ook bij de Luchtwachtdienst. In het begin had de sergeant nog geen rijbewijs en had een Urker dienstplichtige als chauffeur, die het natuurlijk helemaal niet erg vond om half in de week met een busje van de Luchtmacht van Leeuwarden naar Urk te rijden. Na afloop van de instructieavond gingen ze dan altijd bij de ouders van de chauffeur gebakken scholletjes eten.

In het café werd voornamelijk les gegeven in vliegtuigherkenning. Met een projector werd een silhouet van een vliegtuig laten zien en aan de Luchtwachters de taak om het merk, type en land van herkomst vast te stellen. De luchtwachters moesten tientallen vliegtuigtypen kunnen herkennen. Later werd dit teruggebracht tot alleen 17 straalvliegtuigen.

Ook kregen ze les in eerste hulp aan het front en nog wat militaire zaken. Op een gegeven moment liep de animo voor de lessen terug en had de sergeant nog maar een man of drie/vier in de klas. De sergeant vond het op een avond welletjes en blies de les af waarna de instructie aan de

bar werd voortgezet. Totdat er een verlate luchtwachter binnen kwam die zei dat er buiten een Luchtmachtofficier stond te wachten. Verschrikt sprong iedereen weer achter zijn tafeltje, de schriften gingen open en de projector weer aan en er werd net gedaan of er weer vliegtuigherkenning werd gegeven. De stafofficier, een majoor uit Zeist, die kwam controleren of alles wel volgens de regels verliep, kwam binnen en zei niets. Het leek of ze er mee weg waren gekomen, maar de sergeant moest de volgende dag op rapport komen.

Oefeningen

In de winterperiode kregen de luchtwachters alleen theorieles, maar in het voorjaar begonnen ook de oefeningen op de toren. Op zaterdag, maar vaak op dinsdag- en donderdagavond waren de mannen twee uur op de toren te vinden. Tijdens deze zogenaamde spottoefeningen, werden vliegtuigen van de Luchtmacht ingezet. Deze vlogen een rondje over een aantal luchtwachtposten en aan de luchtwachters op de posten de taak om het juiste vliegtuigtype, afstand en vliegrichting te herkennen en door te melden aan het luchtwachtcentrum. Als de oefening wegens slechte weersomstandigheden niet doorging werd dit op de beide radiozenders na de nieuwsberichten om 18:00 uur bekend gemaakt. Af en toe was er een grote NAVO oefening waarbij de luchtwachters hun lol op konden zoals in augustus 1955 de oefening

Op de vliegbasis Leeuwarden. Van links naar rechts Lourens Metz, Jan Oost en Ide G. Koffeman

'Loco' waar maar liefst 650 vliegtuigen aan meededen. Deze Nederlandse, Belgische, Amerikaanse en Britse gevechtsvliegtuigen voerden per dag wel 150 'aan-

vallen' uit en aan de luchtwachters de taak om ze tijdig te spotten. De Urkers brachten het er kennelijk goed vanaf want een maand later kwam er voor ie-

Codenaam 'Karel 1'

want ze moesten om half zes al op de toren zijn. Om half acht was het einde oefening, die 's avonds om half zeven weer werd voortgezet. De volgende dag van half zes tot twaalf uur.

Op dinsdag 30 juni 1959 was er een oefening die al begon om 's morgens half vier en waaraan vier verschillende straaljagers aan meededen die herkend moesten worden. De Thunderstreak, Thunderflash, Sabre en Super Sabre.

Als het goed is, was zo'n vliegtuig natuurlijk al door een andere post gespot voordat de bemanning van de Urker toren het in zicht kreeg. De plotster in Leeuwarden waarschuwde dan de toren en gaf het klokkuur door waar men het vliegtuig kon verwachten. Zag de waarnemer in de aangegeven richting het vliegtuig dan gaf hij dit onmiddellijk door, zag hij niets dan moest hij melden: 'Karel 1 - niemendal'. Door dit waarschuwingssysteem verslapt de aandacht natuurlijk wel eens, maar het mocht beslist niet voorkomen dat een vliegtuig het postmeldingsgebied over vloog zonder gemeld te zijn. "Niets zal de waakzamen ontgaan" luidde immers de wapenspreuk van het korps.

De luchtwachters kregen een kleine een oefenvergoeding van fl. 1,25 per oefenkeer die eens per half jaar uitbetaald.

Genieten van het uitzicht

De bezetting bestond uit minimaal drie man (vrouwen mochten dit werk niet doen) waarvan er één via een koptelefoon constant in verbinding stond met

dereen een kaart met een bedankje van de commandant.

Op 11 en 12 juli 1956 was er ook een grote oefening. De mannen moesten vroeg op

de andere posten in de kring en met de centrale in Leeuwarden.

In de schuilnis stonden twee vaste banken en een klaptafel waar de vijandelijke laagvliegers konden worden geadministreerd.

Op de toren hadden de vrijwilligers natuurlijk een prachtig uitzicht over Urk en de nieuwe woonwijken in ontwikkeling. Ook als er niet geoefend werd kon je op een mooie zomeravond dus wel eens luchtwachters op de toren treffen die van het uitzicht zaten te genieten, natuurlijk met een glaasje binnen handbereik.

De 15 manschappen van de Urker afdeling waren als reservist ingedeeld bij de nationale reserve en in februari 1954 werden ze in het blauw/grijze uniform van de Luchtmacht gestoken. Voor beroepsmilitairen was de draagwijze van dit uniform soms een doorn in het oog. De vrijwilligers pasten namelijk het uniform aan naar de omstandigheden met burgerkle-

Boven in de toren. Van links naar rechts: een voorlichter, Jan Oost, Lourens Metz, Karel Coenen en Jelle Loosman.

ding als dit nodig was en men nam het niet zo nauw met de officiële draagwijze. Officiëren zeiden daar meestal maar niets van, het ging tenslotte om vrijwilligers waar men zuinig op moest zijn.

Lourens Metz werd in 1956 bevorderd tot korporaal en was als hoogste in rang de postcommandant. In zijn bevorderingsbrief schrijft de commandant van de 6e Luchtwachtgroep: "...overleg met Uw ondergeschikten, doch beschouw hen als Uw gelijken. Teamgeest gaat bij het K.L.D. boven alles en tot het team behoort U zelf."

Als reservist bij de Luchtmacht brachten ze zo nu en dan een bezoek aan de luchtmachtbasis in Leeuwarden en ook mochten ze mee met een rondvlucht met een C47 Dakota, een bijzonder uitje in de

jaren vijftig. En natuurlijk moest er dan ook even geposeerd worden voor de eerste Nederlandse straaljagers van het type Gloster Meteor.

Er werd van alles georganiseerd voor de leden van de 6e Luchtwachtgroep, maar dat speelde zich vooral af in en rond Leeuwarden. De Urkers gingen wel naar de jaarlijkse bindingsavond, zoals op 23 maart 1959 in Sneek. Er werden bussen ingezet om de geüniformeerde Luchtwachters met hun vrouwen of verloofden (meer keus was er toen nog niet) naar Sneek te brengen, waar een cabaret gezelschap uit Leeuwarden de gasten maakte met liedjes en toneel.

Horizonvervuiling

Zoals gezegd is er weinig bewaard gebleven van de Urker luchtwachters. Nabestaanden kunnen zich soms amper herinneren dat hun vader vrijwilliger was bij dit korps en er zijn bijna geen foto's bewaard gebleven. De erven van Lourens Metz en Klaas Wakker hebben wel wat documenten gevonden en gelukkig niet weggegooid, maar geschonken aan de Stichting Urk in Oorlogstijd.

Het Korps Luchtwachtdienst heeft niet lang bestaan, halverwege de jaren zestig werden de zuidelijke groepen al opgeheven. De post Urk werd op 1 april 1964 opgeheven en in 1968 viel ook het doek voor de overige noordelijke posten. De meeste torens werden afgebroken, ook vanwege het feit dat het geliefde klimobjecten waren voor de jeugd en omdat de bevolking

het maar lelijke horizonvervuilers vond. De Urker toren is tussen 1965 en 1968 afgebroken, op de plek waar hij ooit stond steekt alleen nog een stuk van de betonnen fundering boven het gras uit, waarvan je dus eigenlijk kunt zeggen dat dit een stukje zeldzaam militair erfgoed uit de Koude Oorlog is.

Ook de torens in het Emmeloorderbos en Enserbos zijn afgebroken.

Van de eens zo talrijke luchtwachttorens zijn er slechts 19 bewaard gebleven, waaronder de toren in Oudemirdum in Gaasterland die nog in de oorspronkelijke staat is en van hetzelfde type als de toren die op Urk stond. In de zomer is deze toren opengesteld voor het publiek, dus als u in de buurt komt nu zeker even gaan kijken.

Aanvankelijk dacht men dat de uitkijktoren bij Ramspol ook een overgebleven relikwie uit de Koude Oorlog was, die toren was immers ook gemaakt van (betegelde) raatbouwelementen door Schokbeton. De gemeente Noordoostpolder heeft hem om die reden in 1989 aangewezen als gemeentelijk monument, maar deze toren blijkt in 1957 gebouwd te zijn als recreatieve uitzichttoren in opdracht van de Directie Wieringermeer, afdeling Noordoostpolder.

Met dank aan:

drs. Sandra van Lochem-van der Wiel
Stichting Urk in Oorlogstijd
adjutant b.d. Koos van den Berg